

ՀՆՁՍԱԿ

ԿԵՆՏՐՈՆԱԿԱՆ ՕՐԳԱՆ ՀՆՁԱԿԵԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԵԱՆ

Ա Ջ Ա Տ Ջ Է Յ Թ Ո Ւ Ն

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՃԳՆԱԺԱՐԷ

ԵՒ
ԵՒՐՈՊԱՆ.

Այս շաբաթ հրատարակված անգլիական Blue Book-ի մէջ լոյս տեսաւ Սասունի գէղ.քերի առիթով եւրօպական երէք տէրութիւնների կազմած յայտնի Մասնախմբի Զեկուցագիրը: Վերջի մէջ նկարագրելով իր քննութիւնները, Մասնախմբը գալիս է այն եզրակացութեան, որ եթէ նոյն իսկ հայերի կողմից եղել են առիթներ զբոսելու թիւրք կառավարութեան, այդ առիթները սակայն խիստ աննշան ու թեթիւ են համեմատաբար այն պատժին, որ գործադրեց օսմանեան կառավարութիւնը հայերի վրայ: Այդպիսով, ուրեմն, Մասնախմբի կողմից հաստատվում են կոտորածները, որոնց համար պատասխանատու է նա նկատում թիւրք կառավարութեանը: Այդ կէտից յետոյ Մասնախմբի մէկ ուրիշ եզրակացութիւնն այն է, թէ 10 հազար կամ 6 հազար թիւրք, որ արվեցաւ իբրեւ գումար Սասունի կոտորածների, շատ չափազանցած է: Մասնախմբը տալիս է 900 թիւրք: Այդ բանի վրայ եւրօպական բազմաթիւ թերթեր, գլխաւորապէս գերմանական, սկսան պռուշ, թէ այդպէս են միշտ հայերի գործերը, միշտ չափազանցած, միշտ ուռեցրած, և թէ ահա 10 հազարը, 6 հազարն այսօր հազարի իսկ չէ հասնում: Մեզ, վայրենի տախտիկներին, քսոմենի է տեսնել, ինչպէս այդ քաղաքակիրթ եւրօպացի հրատարակիչները կարող են այդ աստիճան ստորանալ: Մի ժողովուրդ, որ շարունակ հալածված, ջարդված ու կոտորված է սուլթանի կառավարութեան ձեռքով, որ այսօր դանդաղ է ամենուրեք թշուառութեան մէջ, խաբված եւրօպական տէրութիւնների կողմից, — այդ ժողովուրդը տակաւին դատնում է ամեն յանդիմանութիւնների, վիրաւորանքների, անարդար գատապարտութեան առարկայ եւրօպական մարդասէր կոչված մամուլի ներկայացուցիչների կողմից: Նրա հետ դեռ վիճում և առեւտուր են անում իր տված զիակաների թիւ նկատմամբ: Այնչէս չը կայայնեան ծանր ու տանջող, որքան լինել ուրիշ զատաւորը, և սակայն դա մի գեր է, որ գործ են գնում և ի չարն են գործ գնում ա-

մեն-մի քայլափոխում: Մարդկային կեանքը սուրբ է, լինի այն հայ, լինի գերմանացի, լինի անգլիացի: Եւ կրք մարդկային կեանքեր խողեսողված են անիրաւ երբօր, այլ ևս անտեղի է վէճ հանել նրանց զիակաների թիւ վրայ. մարդկային կեանքերի կորուստն արդէն կայ, անիրաւութիւնն էլ կայ: Այն բանի շնորհով, որ 6 հազարն իջնում է մինչև հազարի, Սասունի կոտորածների նշանակութիւնն ամենեւին չէ կորցնում իր առաջին ծանրակշիւթիւնը և թիւրք կառավարութեան պատասխանատուութիւնն էլ ոչնչով չէ պակասում: Այդ հազար կոտորածներն անմեղ զոհեր են թիւրքական վանդալականութեան: Այդ հազար կոտորածների համար էլ իրանց կողմից պատասխանատու են եւրօպական վեց մեծ պետութիւնները, որոնք, ահա 18 տարի կայ, միջազգայնապէս ու պաշտօնապէս յանձն են տուել երաշխաւոր լինել հայերի կեանքի ապահովութեան:

Բայց ի՞նչ պէտք էայ խօսք անելու Սասունի ջարդերի մասին: Այս վերջին մի քանի ամսւայ ընթացքում կոտորված հայերի թիւը հաշվում է տասնեակ ու տասնեակ հազարներով, և այդ բոլոր սարսափելի մարդկային հէկատօմօններից յետոյ, քսաներորդ դարու նախընթաց օրը եւրօպական տէրութիւնները չը համարձակվեցան մասամբ և մասամբ լրբութեամբ չուզեցին սուլթան բարբարոսի հրէշաւոր կրքերը զսպել, այդ բարբարոսի, որ նրանք անուանում են «Հիւանդ Մարդ» կամ «Փառօղ զիակ»... Ի՞նչ դատն հեղնութիւն:

Բողբոլվին նորերս արտասանած մի ճառում Սոլբերի յոյս է յայտնում, որ եթէ սուլթանը մի առժամանակ հանգիստ մնայ, նա թերեւս գործադրէ իր խոստացած բարեկարգումները: Սոլբերիի այդ ճառն արդէն Անգլիայի խոցատակ նահաճ է հայկական դատից և նրա յայտնած այդ տարօրինակ յոյսը մի փուլ ու խուսափոխական խօսք է, որ բացարձակ խոստովանութիւն է իր՝ Սոլբերիի քաղաքականութեան կրած պարտութեան Արեւելքում, ուր հայկական հարցը լուծելու համար նրա առջև ելան ծանր դժուարութիւններ, սրանց մի մեծ մասը ստեղծված լինելով նոյն իսկ իր, այդ ազնւական մարկիզի, քաղաքականութեամբ:

Եւ, ի հարկէ, եւրօպական զիպլումատիան մը-տադիր է ոչինչ չանել այժմ էլ Օւթթուների խնդ-րի մէջ: Եւրօպական պետութիւնների հիւպատոս-ներն այժմ Օւթթուներն են, ուր բանակցում են ա-պրաստմբների հետ: Ի՞նչ զիրք կը բռնեն նրանք: Խորհուրդ կը տան նրանք միթէ Օւթթուներին իրանց գէնքերը յանձնել թիւրք կառավարութեան, որ ահա չորս ամսայ ընթացքում շարունակ ա-մենաողորմելի պարտութիւններ է կրում Հնչակ-եան բանակների հարուածներից: Բայց այդ խոր-հուրդն ուրիշ ոչինչ չէ նշանակում, եթէ ոչ Օւթթ-թուներինն է նրանց մօտ ապաստանած 20-30 հազարի հասնող հայերին, որոնք փախած են կոտո-րածներից, յանձնել թիւրք կառավարութեան վը-րէժխնդրութեան ու կատաղութեան: Ար պահան-ջե՞ն միթէ այդ հիւպատոսները Օւթթուներին յանձնել իրանց պարագլուխներին: Այդ կը լինի անարգարութեան կատարելը, որ կարող է յու-գել ապստամբներին և ստիպել նրանց կարճ կը-տրել ամեն բանակցութիւններ, բանալով մէկ ա-ւելի արիւնահեղ շրջան Օւթթուների ապստամբու-թեան մէջ: Ար հրաւիրե՞ն նրանք միթէ Օւթթ-թուներինն ճանաչել երկրում գոյութիւն ունե-ցող օրէնքները, սուլթանական կառավարութեան գերիշխանութիւնը: Մի խօսքով, կը ջանա՞ն մի-թէ նորից ամեն բան գնել իր նախկին տեղը, ինչ-պէս էր ապստամբութիւնից առաջ, և հէնց որ-տեղից էլ իսկապէս սկիզբ առաւ այդ ապստամբու-թիւնը:

Այդպիսի մի միջամտութիւն Եւրօպայի կող-մից, ուխտագրութ լինելով հանդերձ, կառաջացնէ այնպիսի ծանր բարդութիւններ, որոնք անմիջապէս երևան կը գան, երբ Օւթթուներին կողմից պա-տասխանը լինի մերժողական, քանի որ այլ կերպ արդէն չէ կարող և չի պիտի լինի: Եւրօպական միջամտութիւնը պէտք է ունենայ մի բնութիւն պա-կաս անգութ, պակաս սոսկալի իր հետևանքներով և աւելի արդար, աւելի անաչառ, աւելի քաղ-քագէտ: Այդ միջամտութիւնը պարտաւոր է ուղ-ղել այն բոլոր սխախներն ու թերութիւնները, որ արեց եւրօպական զիպլումատիան հայկական այս ահուկ ճգնաժամի ամբողջ ընթացքում: Եւրօ-պան չէ կարող հերքել Հայերի և մասնաւորա-պէս Օւթթուներին ինքնապաշտպանութեան ի-րաւունքը, քանի որ այդ ինքնապաշտպանութիւնը մի սրբազան օրէնք է ճանաչված բոլոր ազգերի հա-մար Եւրօպայում: Ճանաչելով այդ իրաւունքը, եւրօպական զիպլումատիան չէ կարող պահանջել Օւթթուներին պարզ ու անապաման անձատուր լինելը: Աս պէտք է ընդունէ, որ Օւթթուներին իրանց իրաւունքը գործադրած կը լինեն, երբ պա-հանջեն անհրաժեշտ ու արմատական բարենորո-գումներ ամբողջ Հայկական Ալիկիայի համար,

բարենորոգումներ, որոնք տալով հայերին ինքնա-վար քաղաքական իրաւունքներ, երաշխաւորու-թիւն կը լինեն հայերի կեանքի ու գոյքի ապահո-վութեան, հայերի վերականգնման ու զարգացման:

Եթէ այդ իրաւացի ու չափաւոր պահանջնե-րին բաւարարութիւն չը տրվէ, Հնչակեան Առ-տակցութիւնն ու Օւթթուներ և դրանց հետ ամ-բողջ հայութիւնը կը լինեն միեւնոյն ստիպողակա-նութեան տակ, որքան էլ դա սոսկալի լինի, դար-ձեալ բարձր պահելու իրանց ինքնապաշտպանու-թեան, իրանց յեղափոխական նշանաբանը, և այդ պարագայում այդ ընթացքի հետևանքները որքան էլ անկարելի լինի գուշակել ու կռել այժմից, բայց պարզ է, որ կը լինեն ճակատագրական մի և կամ միւս կողմի համար: Սակայն այդ ապա-գան մեզ այլ ևս չէ սարսափեցնում: Խրված մեր արեան մէջ, հրդեհված, կողոպտված ու ա-ւերված մեր ամբողջ ազգային գոյքն ու հարս-տութիւնը, կորցրած լինելով թէ ջարդերից, թէ թշուառութիւնից, թէ ցրտերից ու սովից հարկւր հազարաւոր ազգային կեանքեր, մենք ուրիշ ոչինչ չունենք կորցնելու մի նոր օրհասական աղէտից: Եւ սակայն ընդհակառակը, ինչ որ մենք վաստա-կենք, կը լինի մեր օգտին:

ՆՊԱՍՏ ԶԷՅԹՈՒՆԻ ԱՊՍՏԱՄԲՈՒԹԵԱՆ.

ՉՈՐՐՈՐԴ ՑՈՒՑԱԿ.

ԱՄԵՐԻԿԱ. — Մօլդովի քաղաքի Հնչակեան Մասնաճիւղից 345 դոլար 45 սէնտ: Այդ գումարի 200 դոլարը, որ սխալմամբ 1895 չհաշվեցին № 24 Ցանկում, Գուսակցութեան գանձարանի հաշիւին էր արժանագրված. պէտք է լինի Զէյթունի հաշիւին. 345 դոլար եւ 45 սէնտը նախաճանաչված է հետևեալներին. — Սուլթա-նի փրկութեան համար աղօթող երկու նոքարք 50 դոլար, Ժ. Գուկու 30 դ., Մասնաճիւղի գանձարանից 23 դ., Սեթ. Կ. Թ. 20 դ. Գ. 8. 8. 16 դ., Ս. Մ. Գ. 15 դ. 50 սէնտ., Գէ. Թ. Ս. Գ. Ժ. եւ Դ. Գ. 15-ական դ., Մ. Ս. Ա. եւ Գ. Գ. 11-ական դ., Գ. Ժ. 10 դ. 50 սէնտ., Ժին, Գ. Թ. Ս., Գ. Մ., Էէլ եւ Գ. Գ. 10-ական դ., Մ. Մ. 6 դ. 45 սէնտ., Գ. Ա. եւ Ս. Զ. 6-ական դ., Մ. Թ. Կ. 5 դ. 50 սէնտ., Թ. Մ., Կ. Թ. եւ Գ. Թ. Գ. 5-ական դ., Հարազատ 4 դ., Գ. Թ., Հայ մը, Տիկին Մ. եւ Գ. Ա. 2-ական դ., Սը. Մ. եւ Թ. Դ. Թ. մի-մի դ., եւ 50-ական սէնտ. Ս. Մ., Դ. Թ., Գ. Կ. եւ Գ. Թ. մի-մի դ., Թ. Մ. Կ. 50 սէնտ:

ԲՈՒՆՄԱՆՆԵՐ. — ՍՈԼԼԻՆԱ. Բ. Գ. -ի միջոցով Բանաւորներին 200 ֆրանկ:

Գալաց քաղաքից Եղ. Ար. 40 ֆրանկ, Ընկերք Հայաս-տանցի, Եղ. Պո. եւ Յղ. Նո. 20-ական ֆր., Յղ. Կես. 15 ֆր. Մ. Դ. Գ., Գր. Սը., Եփ. Փ. 8., Կ. Ս. Զ., Մ. Էն., Մ. Փր. եւ Զ. Սը. 10-ական ֆր. Ըլէնա Լնաշէպի, Յաւանտոս եւ Գ. Թ. Թաթ 5-ական ֆր., Փ. Ա. 3 ֆր. 3ը. Թմ. 2 ֆրանկ:

ԲՈՂԱՐՈՒ. — Թ. Ս. Ն. քաղաքից 200 ֆրանկ.
ԱՄԵՐԻԿԱ. — Լոնդոն Մ. Օ. մի պատերազմական հեռագրի տակ:
ՇԱՀԵՑԱՐՈՒ. — Ժ. Եւնի Կ. քաղաքից Փ. Եւն 5 ֆրանկ:

ԶԷՅԹՈՒՆԻ ԱՊՍՏԱՄԲՈՒԹԻՒՆԸ ԿԵՐԶԻՆ ԼՈՒՐ.

*** 20 դեկտեմբեր 1895.

Յայտնի պ. Ապահ հրամանատարութեան տակ գտնվող Հնչակեան բանակը մեծ յաղթութիւն տարաւ Գրոնուլի դէմ Զուգուր-Հիսարէն, Մեր-սինէն և Ալաշէհիլէն գացող թապուրներուն վրայ: Թշնամեաց կորուստը խիստ շատ է. չարաչար յաղ-թուած բանակը ետ քաշուեցաւ և ինչպէս կերելի իր կորուստն այնքան զգալի է որ յարձակողական

գիրքը թողելով պահպանողական գիրք բռնած է:
Այսպիսով գեղարվեստական կոչումը կիրճի առաջացող ձևավորումը հետևանք պաշտպանությանը պարբերական կոտորած ունենալով Հասկերի հրամանատարութեան տակ գտնուող Հնչակեան բանակին՝ գեղարվեստների Օվան նահանգներին: Այս գեղարվեստի մանրամասնութիւնները դեռ չեն հասած:

ՄԱՆՐԱՄԱՍՆ ՆԿԱՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Գ Ե Պ Բ Ե Ր Ի .

1895 ՀՈԿՏ. 27-ԻՆ ՄԻՆՉԵՒ 16 ՆՈՅ. 1895.

(Շարունակութիւն) *

ԱՅՍ ԶԵՅԹՈՒՆՆ ԶՕՐԱՆՈՅԷՆ.

Նախորդ թղթակցութեամբ բաւական ընդարձակ գրեցի ձեզ Զէյթունի և իր շրջակայ հայ գիւղերի ապստամբութեան մասին, Հոկտ. 1-էն սկսելով մինչև Հոկտ. 27: Այժմ սոյն թղթակցութեամբ կը շարունակեմ գրել իր մանրամասնութեամբ մինչև Նոյեմբեր 16 տեղի ու եղած՝ անցքերն ու կարգադրութիւնները:

Վերջին լրով իմացուցեր էի ձեզ թէ Եայիճ-Օլլին սպաննուած է. բայց ի վերջոյ ստուգելով իմացանք խնդրին խնդիրները: Եայիճ-Օլլին պաշարած էր Շիվիլ-կիի հայաբնակ գիւղը, 600-ի մօտ մի մեծ սէյմէնով, կառավարութեան յատուկ հրամանագրով. — զայս ըստուգող հրամանագիրը մեր ձեռքի մէջն է անցած այժմ: Շիվիլիկիի քաջ հայերէն մի գունդ, իրեն պարագլուխ ունենալով «Աւօ» զօրագնդէն կարապետը, 10 օր քաջարար կը զինադրէ: Վերջին վճռական օրին թափուտ հայաբնակ գիւղի կտրիճներէն օգնութեան կը հասնին 60-ի չափ քաջեր: Այդտեղ կուռող հայերը սիրտ առած դուրս կը գան իրենց ամրոցների ետեւէն և կը յարձակին սէյմէնի վրայ: Կարապետը կը զարնէ և կը վերաւորէ Եայիճ-Օլլին, որ ձիէն վար իշնալով կը սկսի փախչել, որի ետեւէ կը փախին իր մարդիկը: Հայերէն սպաննուող չը կայ. իսկ թշնամիներէն 9 չեմքէզ կը մեռնի և 6 հատ ալ կը վիրաւորուին. թիւրք աշխրեթէն ալ 10-ի չափ մեռած են:

Կռուի վերջացած պահուն՝ ֆրոնտալի քաջերն ալ կը հասնին և իրենց գոռում գոչումով մեծապէս կը նպաստեն թշնամիի շուտափոյթ փախուստին: Հայերը վազելով աւարի կըտան սպաննուած թուրքերի գոյքերն ու Սիսնէի թրքաբնակ մասը. թուրքերը արդէն փախեր էին:

Հոկտեմբեր 29-ին Նէտիլիները կատաղած կրկին յարձակեր էին թէլէմէլի վրայ. սորա վրայ բարկացած՝ Ալապաշի Միւտիւր հաշակաւոր խաչեր քէհեա կարապետեանը և Միւտիւր քէհեայի որդի Փանոս աղան իրենց 200-ի մօտ քաջերով, Զէյթունի կարկաւար թաղի 30-ի մօտ քաջեր Տէր-Նազարեան Աւետիքի աւաջնորդութեամբ յարձակեցան և կոտորելով փախուցին Գիւրթիլի և Նէտիլիի թուրքերը Ջահանի գիւմաղի եզերքը, որտեղէն ամենքը դաղձեր և շնատապառ ընկեր են Մարաշ:

Նոյեմբեր ամսի 1-ին Զէյթունի բոլոր քաջերը գիւմաղի գեղարվեստի Պոլսի գիւղի և Կապանի հայաբնակ գիւղերը՝ այնտեղի հայերի շտեմարանները պաշտպա-

նելու և թիւրք գիւղերն անձնատուր ընելու: Թուրքերը վախ ունէին որ Զէյթունցիները բորբոքած թուրքերի կողմէ հայերուն տուած չարիքներէն՝ գուցէ կոտորեն անձնատուր եղած իրենց գիւղերը: Բայց Հնչակեան կառավարութեան գործիչներէն պ. Հրաչեան գնաց Կապան և առանց արիւն թափելու անձնատուր առաւ Կապանի թիւրք գիւղը, որ ստորագրութեամբ յայտներ էր իր հպատակութիւնը մեզի, որով և մնացին նոյն եղբայրութեան հոգածողութեան ներքեւ, ինչ որ հայերը:

Հայերը դեռ Կապանի մէջ եղած լուր կը հասնի մերիններուն որ Անտարոսի գայմագամութեան մէջ եղած բոլոր հայ մեծերը կառավարութիւնը բանտարկեր է ախոռներու մէջ, կոյսերը առեւանգեր. բանտարկեր են նոյն իսկ Սանտուգ-էմինի (Սեղանաւոր) Նազարէֆէտին և միւս հայ պաշտօնեաներն, ու բոլոր հայերի տները աւարի տուեր: Սոյն անխրաւութեան վրայ բարկացած ֆրոնտալի հայերը, գրգռութեամբ և առաջնորդութեամբ Բարդուղիմէոս վարդապետի, որ սկիզբէն մինչ վերջ մեծ քաջութեամբ և յանդգնութեամբ կը միջամտէ ամեն կռուի, Պըլտըրեան Գէորգ աղայի, Զինիկէոզեան Պետրոս աղայի, Տնտեսեան Աւետիս աղայի, Ալաճեւճեան Մանուկ աղայի, միացած թէքերի, Տաշուղի, Քիրէճի, Պրփիկի, Թափուզի և Զէյթունի մի գունդ քաջերի հետ, ընդամենը 350, կը քալեն Անտարոսի վրայ:

Անտարոսը Զէյթունէն 3 օրուայ ճանապարհէ, Զուգուր-Օվալի հիւսիսային եղերքի վրայ: Կառավարութիւնը իր բոլոր ոստիկաններով, խաճաներով, պաշտպաններով՝ կը կազմեն ճիշդ 950 հոգույ մի սէկմէն: Սորա կողքին նախապէս մորթել բանտարկուած 150 հայերն, այլ, կիւ, երեսայ և աղջիկ, որոնք Մարաշի, Հաճնցի, Տաշ-Օլուղի գաղթականներ էին: Բայց իմացած լինելով, որ հայերը Անտարոսի վրայ կը քալեն, թողած են այդ միտքը, ըսելով թէ «սոքա մեր բանտարկուած հաւերն են, նախ երթանք կոտորել եկող կեաւուրներն և վերջը ասոնք»... Թրքական սէկմէնին կառավարութեան գայմագամը, մալ-միւտիլին, դատաւորը, Կապանի հաշակաւոր Տուրաու-բէկը, Հաճի էֆէնտին և Խուսուֆ չափուշը — Զէյթունի դահիճ ֆաւա գօլ աղասը կոչուածը:

Թուրքական բանակը պատասպարան չլինած կը նստի Անտարոսէն մի ժամ վեր Աղլուտի բերդի ստորոտը, դաշտի վրայ:

Նոյեմբերի 3 ուրբաթ առաւօտն էր երբ կռիւը տեղի ունեցաւ. հայերը արեւածագին դուրս եկան դաշտի վրայ: Թուրքերի կողմէն տեղի ունեցաւ սոսկալի հրացանաձգութիւնը կարկուտի նման: Բայց հայերն անվեհեր, խրոխտ և անշեղ կը յառաջանային թշնամի բանակի վրայ: Զարմանալի էր այդտեղ հայերի բռնած ռազմական ընթացքը. ձիաւորներն ուղղակի դաշտին մէջէն քշեցին թշնամիի ամրոցների վրայ: Դոցա մէջ նշանակելի քաջերն էին՝ Զէյթունի միջին թաղէն Զօլաքեան Փանոսը, Բոլ-Բայիրէն Պետրոս աղայի եղբայր Զաքարեան Փանոս աղա քաջ և անվեհեր երիտասարդը, վերի թաղէն ոստիկան Նշան Նորաշխարհեանը: Զիւաւորների ետեւէն անվեհեր ընթացան Տաշուղի և Քիրէճի ամեն հայերը: Իսկ մրնացած զինուած հետեակները երկուսի բաժանուելով աջէն ու ձախէն պաշարեցին թշնամիի բանակը: Այն պահուն որ կողմնակի գնացող հայերը հասան թշնամիի ամրոցների հաւասարութեան, հայերի կողմէն ըս-

*) Տես «Հնչակ» Nrs 23 և 24, 1895 թ. և Nr 1, 1896.

կառ կատարի հրացանաձգութիւնը: Կռիւր տեւեց երկու ժամ, թշնամիի կողմէն զարնուելով 5 հոգի, անիկա սկսաւ փախչել: Այդ միջոցի հայերն ինկան փախչող թշնամիի ետեւէն և սկսան կոտորել: Զարմանալի քաջագործութիւններ կատարեցին Զալլատի եղբայր Կիրակոս Դըր-Փանոսեանը և ասոր հօրեղբայր Թաւուտը և Զալլատի յետորդի Ղոճան, որոնք առանց աւարի նայելու կը սպանեն Տուրտու-Բէկը, կը վերաւորեն Հաճի-Էֆէնտին, ուրիշ աստիկաններ և ուղղակի կը դիմեն կառավարական Պալատ՝ ճիշդ այն պահին երբ փախչող աստիկաններն եկեր էին և կուղէին վառել բանտարկեալ հայերը: Քաջերը սպաննելով այդ աստիկաններն ևս, դուրս կը հանեն խեղճ հայ բանտարկեալ ընտանիքները, որոնք 12 օր անօթի ծաւաւ հասեր էին մահուան, մինչդեռ դուրս եկան ազատ շուշ քաշելու և համբուրելու իրենց ազատարար եղբայրները: Սոցա օրինակելի անձնուիրութեան ու քաջագործութեանը հետեւեցան Թէսմէքէր Ասատուրը, մանաւանդ Զօլաքեան Փանոսը, որ միշտ ազգային զգացմամբ վառուած, կռուեցաւ ու վարուեցաւ ճշմարիտ հայրենասէրի նման: Զէյթունի մէջ թէպէտ սորա նման շատ յայտնի քաջեր կան, բայց քիչերն ունեցան ասոր բարձր զգացումները... Սպանեց Խուսուֆ Հափուշը և ուղղակի դիմեց բաւոյ, ուրկէ դուրս հանելով ողեսպառ հայ տիկիները, հեծցուց իր ձիերի վրայ և նոցա մանր երախտներն ու աղջիկները միայնգամայն շալկելով ու գրկելով՝ հասուց երկու օրուայ ճանապարհ գէպի Ֆրոնտուգ:

(Եարոնապոլիսի միւս համարում)

ՏՕՐՈՍՅԻ.

ԲԱՂԵՏԻ ՎԻՃԱԿԸ ԿՈՏՈՐԱՅԷՆ ՎԵՐՁ.

Բաղէշ, 27 Նոյեմբեր, 95.

ԱՅ ու սարսափ մեր շուրջը պատած ըլլալով՝ հապաճեալով կը գրեմ ներկայ նամակս: Որ նոր գէպք հարկւր. սարսափ ամենուրեք. քաղաքիս և գիւղերու մէջ ամեն օր ցուրտէ և անօթութենէ կը մեռնին: Հոկտեմբեր 13-ի սև օրէն ի վեր երեսունուհինգ օր կանցնի և լոյս մը չը կայ... Դէպքէն յետոյ բազմաթիւ երեւելիներ բաւտը տրուեցան և սաստիկ տանջանքներով ահարեկելով շորհակալութեան հանրագիր կ'ըլլէ տուին: Բաւտարկեալ երեւելք ի սէր իրենց և քաղաքի մնացեալ ժողովրդոց փրկութեան՝ խնդրեցին քաղաքիս առաջնորդական տեղապահէն կնքել հեռագիրը. այս հանգամանաց տակ այն ալ կնքած է. բայց ստուգապէս դիտելէ թէ պատրիարքարան բողոքած է և յայտարարած է որ բռնի կնքել տուած են իրեն այդ հեռագիրը որ ճշմարտութեան իսպառ հակառակ է, մինչ իրողութիւն այն է որ հոկ. 13-ի գէպքը թուրքերու կողմէ կանխամտածութեամբ տեղի ունեցաւ՝ յորում կանոնաւոր զօրքն և աստիկանք իսլամ խուժանի հետ ջարդեցին 5-600 ա՛մեղ հայեր և աւերեցին ամեն ինչ, և այժմ ևս կառավարական պաշտօնեայք յատենի և հրապարակաւ կըստանան մնացեալ հայերը իսպառ ջարդել և ջնջել, եթէ շորհակալեաց հանրագիրը չը ստորագրեն: Այդ առաջին հանրագրին ոտորագրուելէն քաջալերեալ մի քանի օր առաջ հետեւեալ հեռագիրն ևս ստորագրել տուին՝ միւսնոյն ճշման ներքեւ:

«600 տարիէ ի վեր երջանիկ կապրիք մեր իսլամ հայրենակցաց հետ. ուրիշներ չահագիտական նըպատակով զմեզ դրդեցին, մենք յարձակեցանք թուր-

քերու վրայ՝ ամեն յանցանք մերն է, ամօթահար եղած ենք. ինչ պատիժ որ տնօրինուի՝ արժանի ենք. օտարաց միջամտութիւն մերժելով՝ գոհ ենք տաճիկներէն և կայսերական ներման ու գլխութեան կապաւինիմք» ևն:

Յուսահատուած հայերը ծակ ու ծուկէ բերելով բռնի ստորագրել տուին. կը լսենք որ միւս գաւառներն ալ նոյն բանը ըրած են:

Այն քաղաքի և շրջակայից յուսահատական վիճակի մէջ կը գտնուի նաև Սղեր դը: Նոյեմբերի 3-ին 70-ի չափ մարդիկ կը կոտորուին Սղերգի մէջ. ասոնք գրեթէ ամեն ալ հայ են. շուկայ, առն եկեղեցի, առաջնորդական կողոպտուին, կին, աղջիկ կառւանգեն, քահանայ, դատաւար, առաջնորդի փոքրաւոր կըսպաննեն, տեղապահ Թէոթորոս վարդապետ Տիվրիկեանն ալ մահամերձ կը վերաւորեն և այս ամենը՝ սոսկալի, ամենախիբ արարուածներով:

Նոյնպէս Շիրվան գաղայի Երուսն նահիէի քերիստոնեայ գիւղերէն Սարուս՝ 30 տուն, Աւին՝ 20, Ավալ՝ 40, Հաբային՝ 20, Սէրմէթ՝ 20 և Տէրլէք՝ 6 տուն, բոլորը կը կոտորեն ու կաւերեն և բնակիչներէն մնացեալները բռնի մահատական կրնն են կեղեցիները մղկթի վերածելով: Նաև Կնծիկ գիւղ՝ 50 տուն, Սիլվալ՝ 30, Զուլմ՝ 20, Պուլս՝ 10 և Մաղրա 6 տուն. այս գիւղերն ևս ամբողջովին կողոպտուած, ձեռք ինկածներ սպանուած, կին և աղջիկ առւանգուած, մնացեալք ալ բացօդեայ՝ ցրտէն և անօթութենէն մեռած:

Շիրվան գաղայի հետեւեալ գիւղերն ալ՝ Մատէն՝ 40 տուն, Գուրենա՝ 30, Գուսնտէ-Հիլան՝ 30, Կիկան՝ 50, Մնար՝ 30 տուն ամբողջ կողոպտուած, շատ մարդիկ կենդանւոյն այրուած և սպանուած, աղջիկ և կին առւանգուած, շատերը ցիր ու ցան եղած և մնացեալք բռնի թրքացուցած:

Բաղէշէն 3 ժամ հեռու Կիւղէլ-Տէրէի Տալ-Տօփ, Խարթ-Տօփ, Սագ, Կարբենել և մէկ էամ հեռու՝ 21 կան և Անտեան գիւղերը կողոպտուած եկեղեցիներով և բնակչաց շատերը սպանուած:

Նոյնպէս Խիլանի բազմաթիւ գիւղեր կողոպտուած, բնակիչք սպանուած, կին և աղջիկ առւանգուած, ս. Խաչ, ս. Գամաղիէլ վանքերն աւերած և կողոպտուած, վանահայրը սպանուած և մնացեալք բռնի իսլամ ըրած են:

Ուրիշ լուրեր և մանրամասնութիւններ յաջորդ նամակաւ:

ԲԱՂԵՇԻ.

Բաղէշ, 6 դեկտ. 1895.

Կանոնաւոր պաշարման վիճակի մէջ ենք. ոչ բաղէշէն մարդ կրնայ երթալ գիւղերն և ոչ ալ գիւղացիները կը համարձակին քաղաք գալ: Իւր տունէն դուրս ելնող հայն եթէ ջարդող խուժանին ձեռքէն սպրդելու լինի՝ կառավարութիւնը կը բռնէ կը տանի բանտարկելու. առւետուրը բոլորովին դադրած է, շուկայ, վաճառական, ապրանք, ստակ մնացած չէ. թէ քաղաքը և թէ շրջականք սուրէն և հուրէն զերծ մնացած ժողովուրդը կապրի իբր կենդանի մեռեալ. ամեն մի ժամ աղէկաւոր հոգեւարք մ'է որ կանցնի: Գիւղ և քաղաք երթեկեկելու յանգստողները ոչ միայն կը ձերբակալուին և քաջալերով բաւոյ կը բերուին, այլ և գոյքերնին կը կողոպտուին. անգամ մը բանտ մըտնելէն վերջ այլ ևս հաղար ու մէկ իսպառակ զըրպարտութիւններ կը պատրաստեն՝ թշուառներու գլխուն

կուտակելու համար, մինչև իսկ այս շաբթու յատուկ ոստիկաններ խրկելով գիւղերէն Բաղէշցի հայերը հաւաքեցին բերին աստ բանտարկելու. ասոնց կարգէն է Միւսեան Գիւղ անուն երիտասարդը որ 5-6 ամիսէ ի վեր Պոլսանը կը գտնուէր իւր վար ու ցանքի վրան: Երկու օրէ ի վեր խիստ հրամաններ տրուած է ձերբակալելու քաղաքիս ազգային երեսփոխանական ժողովոյ ատենադպիր Սարգիս Խարդողեան անձն, որ կատարածէն դեռ 15 օր առաջ Հոգոսի արքայապետէն վերադարձած լինելով՝ կոտորածի պահուն իւր տունն ամբողջապէս աւարի առնուած ու ինքն ալ 3 օր բանտարկուելէ վերջ ազատ թողուած էր և վերջերս Բաղէշոյ առաջնորդարանը գրադրութիւն կընէր. կերեայ թէ կառավարութիւնը կուզէ այդ տաճկագէտ անձը մէջտեղէն վերցնել պարզապէս առաջնորդարանի գործերը դադարեցնելու համար: Քաղաքիս առաջնորդական տեղապահ Տէր Յակոբոս Մ. Շահապուհեան այս շաբթու հեռագիր մը ուղղեց սուլթանին, որով յայտնելով բաւարարականներու աղիւղումը՝ վիճակ, անոնց գոյքերուն թանուած, ազգական և զաւակներնուն սպանուած և անոնց ը տակեաց անտէր երեսի վրայ մնացած լինելնին՝ կայսերական գթութիւնը կը հրաւիրէ գէթ այդ բանտարկեաց վրայ. բայց այն դիմումն ալ չունեցաւ ու է արգիւնք (և ինչպէս կընար ունենալ, քանի որ սուլթանն ինք հրամայած է որ զմեզ բաժնիք ընեն...): Այսպէս, ոչ միայն վերջ մը չը տրուիր գործուած ամենօրեայ վայրագութեանց, այլ և գոնէ այս թշուառ բանտարկեալներուն ալ թոյլ չը տրուիր որ ելնեն երթան լան և կոծեն իրենց սիրելիներու գերեզմանի վրայ...

Տեղական կառավարութիւնն ի ցոյցս մարդկան կարօտելոց նպաստելու ձեռնարկ մը ըրաւ. այս անուամբ կազմուած յանձնաժողովին քանիցս առաջնորդարանի կողմէ կարօտելոց ցանկեր պատրաստուեցաւ, բայց բնաւ կարեւորութեան չը տրուեցաւ. կառավարութիւնը միմիայն այնպիսիներ կընտրէ օգնելու որոնց տալ բոլոր հարկաւոր անձերն սպաննուած են ու տան մէջ արժէքաւոր իրեղէն մը չէ մնացած. անդին խանութպան եր, արհեստաւորներ ու ազգատներ որոնց տուններէն թէ մարդ սպան ուած է, թէ խաւով, գոյծիք ու տուն կողպատած են և թէ ամեն միջոցէ զրկուած են իրենց թրշուառ ընտանեաց չորաբեկ հաց մը ձարելու համար՝ ցանկէն դուրս կը մնան. այս կերպով միայն 400 անձանց ցանկ մը պատրաստած է կառավարութիւնը քաղաքիս կարօտեալներէն ու այն ալ դեռ ցանկ կը մնայ... Քաղաքս ու շրջակայ գիւղ ու գաւառներն միջին հաշուով 40,000-էն աւելի թշուառ քրիստոնեաներ ոգեպահիկ կտոր մը ցամաք հաց չը կընալով ձարել, մերկ ու սովեալ մեռնելու՝ բնաջինջ լինելու վտանգի մէջ կը գտնուին:

Երկրի պահպանութեան համար ի ղէն կոչուած ռէտիֆիկացիոն սպաննալեաց ու կողպուտի մասին անցեալ նամակներովս խօսած եմ: Դիւանքեր 24-ի ուրբաթ օրը մալ մնաց որ ռէտիֆիկացիներ կողորդ ու աւելի սարսափելի կոտորած մը պիտի ընէին քաղաքիս մէջ. այս շաբթու հասած նորագոյն տեղեկութիւններէն կիմանալք որ տեղափոխուող ռէտիֆիկացիներ անլուր չարիք ու կողպուտ կը գործեն ամեն հանգիստ տեղ:

Կառավարութիւնն կուսակալութեան շատ մը կողմերն անողորմ հարկահաւաքներ ցրուած է, որոնք այս անգամ չը գտնալով ժողովոյի քով ստակ, ապրանք

կամ անասուն, ի հարկէ առաստաղի գերաններն քանդելով պիտի տանին վաճառել տան:

Տեղական կառավարութիւնը կողպուտները ետ առնելու մասին ի ցոյցս մարդկան ձեռնարկ մ'ալ ըրած է. գիւղերի ոստիկաններ ու բարբարոս քիւրտեր գրած է պաշտպանութեան համար (). ասոնք միայն գիւղացիները չարչարելու ու խռտանգելու կը ծառայեն և ոչ այլ ինչի. անօթի գիւղացիներ ստիպուած է թողուլ որ իւր զաւակներն առաջ կտոր մը չոր հացի չարաչար մեռնին, իսկ այդ պաշտպաններուն համարամ կերակուրներ պատրաստելու համար գոնէ գոռ դեգերել: Կողպուտն ոչխար, անկողին կամ չափ մը ցորեն եթէ ետ առնուի, այն գիշեր վայ եկած է գիւղացոյ գլխուն. գիւղը բարբարոսներէ կը պաշարուի և ետ առնուած կողպուտի տասնապատիկը նորէն կը յափըռտակուի սպանութիւններով հանդերձ, և այս ամենը կը կատարուի կառավարութեան կողմէ գիւղի մէջ գրուած պաշտպաններու աչքին առաջ: Այս մասին մի օրինակ բաւական է. քաղաքէս երկու ժամ հեռու Կորվու հայաբնակ գիւղն առաջին անգամ 12 մարդ սպաննուած, 22 տուն հրդեհուած և ամբողջ գոյքն աւարի առնուելէ վերջ՝ մնացած ժողովուրդն ցիր ու ցան եղած էր: Կառավարութիւնը պաշտօնեաներ զրկելով՝ ցրուած ժողովուրդը բերաւ դարձեալ գիւղը բնակեցուց և քանի մը չափ ցորեն ու քանի մը ոչխար աւարէն ետ դարձնելով իրենց տուաւ, երկու ոստիկան ալ գիւղին մէջ պահպան գնելով: Ամսոյս 2-ին թուրք և քուրտ խուժանը գիշերանց պաշարելով նոյն գիւղը, երեւելիներէն երկու անձ սպաննեց և ետ դարձուած աւարի վրայ բարդելով գիւղին մէջ մնացած ամեն ինչ՝ առաւ քաղց. ոստիկանները լուռ կեցան... Երկրորդ օրն քաղաքիս առաջնորդական տեղապահն այդ սպանուողներու արիւննոտ հանգերձներն գիւղացւոց հետ փոխ-կուսակալին տանելով անձամբ բողբեց. արգիւնքն — զրօ: Քաղաքիս կից ամեն գիւղերն այս վիճակին մէջն են, երեւակայեցէք թէ աւելի հեռու գիւղերն ինչեր կը գործուին... ու այս զարհուրելի վիճակն բաղդատեցէք լըրագիրներու մէջ պաշտօնապէս հրատարակուած շորհակալութեան հեռագիրներու և ապահովութեան վերահաստատման մասին անխղճօրէն գրուած լուրերու հետ:

Եւրոպէն, Շիւրվան և Խիզան գաւառներու կորստեան մասին նախորդ նամակովս գրած եմ: Շաբթուս երուն գաւառէն երկու բաժնաբերներ ճողպուրելով Բաղէշ հասան. Սիւրեպ գիւղի քահանայ Տէր Պետրոս Տէր Պետրոսեան և ռէս Սարգիս Մարտիրոսեան. պահ մ'ալ լսեցէք անոնց սրտամորմող նկարագրութիւնը.

»Հոկտեմբեր 13-էն սկսեալ շէյխերու հրամանատարութեամբ բարբարոս քիւրտեր պարբերաբար յարձակեցան հայ և ասորի գիւղերու վրայ. ամեն գիւղի մէջ աչքի զարնող անձերը չարաչար սպաննելէ կամ կենդանւոյն այրելէ վերջ, գիւղն ամբողջապէս կը կողպուէին, ուտելիքէ սկսեալ մինչև անասուն և մինչև հագուստ. եկեղեցիներն արդէն առաջին անգամ կը կողպուուէին. անկէ վերջ մնացորդ ժողովուրդ մահու ըսպառնալքով մահմետականութեան կը հրաւիրէին. ընդհանրողները նորէն սրտնոյնող ընելէն զինի, մնացողներու համար մահմետական կրօնքի ձեւակերպութիւնները կը կատարէին, և անմիջապէս կը թլփատէին. քահանաներու գլուխ ճերմակ փաթթոցներ կը տրուէին. քահանաներու կիները մօլաներու կամ այլ մահմետականներ

րու կիներու հետ կը փոխանակեն, մէկ երկու քուրտ կիներ ալ աւելի կը տրուէին քահանաներուն, որպէս զի խառնակութիւնը կատարեալ լինելով, մահմետականացումն առ երեւոյթ բան մը չը մնար: Ո՛ր տան մէջ քանի մը եղբայր կար, անոնցմէ մէկ երկուքն սպաննելով՝ սպաննակներու կիներն ողջ մնացող եղբարց կը բաժնէին, հրամայելով թէ՛ «մահմետական կրօնքի արամագրութիւնն է որ պէտք է ձեր եղբարց կիներն ալ ձեզ իբրեւ ամուսին ընդունիք»: Եկեղեցիներն ամիսապէս քանդելով և գէպի հարաւ աղօթարան շտկելով մղկիթի կը փոխարկէին»:

Այս ամեն կը շարունակուի եղեր մինչև նոյ 20-22-ին երբ լեռնէ լեռ փախչելով այդ քահանայն ու ուսըն այդ գաւառներէն կը ճողովորին կեննն: Երուն նահիէի 12 գիւղերն, Շիրվան գաւառի 20-էն աւելի գիւղերն և Խիզան գաւառի 20-էն աւելի գիւղերն իրենց քահանաներով, ժողովրդով, վանքերով ու եկեղեցիներով աւերակ ընդունին այս վայրագութեանց ու ճնշման ենթակայ եղած են: Աւերին ուս և թրքական պատերազմի ատեն Պայազիտի և Ալաշկերտի հայոց կոտորածով նշանաւոր Շէյխ Զէյնէտտինի որդին Սէյտ Ալին այժմ՝ ընտանեօք կը բնակի Խիզանու հոգեւոր ս. Գամազիէի վանքին մէջ և միւս բոլոր վանքերն ալ այդ օրինակ շէյխերու կալուածներ դարձած են՝ իրենց եկեղեցական անօթներով, սպասներով ու մասունքներով ի միասին:

Այդ փախստական Տէր Պետրոս քահանան որ 45 հոգիէ բաղկացած նահապետական մեծ ընտանիք մը ունի եղեր՝ հրաշքով յաջողած է անոնցմէ 22 հոգին ազատելով իւր հետ փախցունել, որոնք սակայն այս կողմեր անօթութենէ մեռնելու վտանգի մէջ են այժմ՝ հակառակ իրենց ունեցած 400 կիթան ոչխարին, 250 մեղրի փեթակին և այլ մեծափարթամ հարստութեանց որոնցմէ ամբողջապէս զրկուած են: Այդ դժբաղդ քահանայն այս նողկալի անցքերը պատմած ատեն յորդ արտասուք կիջնէին նուաղած աչքերէն և փղձկելով իր խօսքերը կը խեղդուէին: Մենք ալ լացինք այդ քահանային հետ և ցարդ ի սրտէ հառաչելով կողբանք թշուառ հայերու այս բարբարոսական կորստի վրայ, աւելի ասոր համար որ այդ բարբարոսութիւնները ցարդ կը շարունակուին նահանգիս ամեն կողմ և նոյն իսկ քաղաքիս մէջ, ուր այս մէկ շաբթուան մէջ 10-էն աւելի հայ մարդ, կին և երախայ մահմետականութիւն ընդունելու ստիպուեցան:

ԲԱՂԵՇՅԻ.

ՆԱԶԱՐԵԹ ԷՌԻՍԻԿԵԱՆ. ԿԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆ ՏԵՂԵԳՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.

Նազարէթ ծնած է Սեբաստիոյ մէջ 1868 յունիս 30-ին: Իւր հայրը Կարապետ Լուսիկեան՝ համետագործ էր և միջին դասակարգի կը պատկանէր:

Նազարէթ շատ քիչ ժամանակ յաճախած էր վարժարան, որով միմիայն հասարակ ընթերցանութիւն ու գրել սովորած էր: Իւր պատանեկութեան հասակին մեծ մասն անցուցած է տաճիկ տղայոց հետ վէճեր ու կռիւներ ունենալով:

Եւր չափահաս եղաւ Նազարէթ՝ հաճառակ իւր ծնողաց թախանձանաց՝ մեկնեցաւ դէպի Վ. Պօլս թէ իւր ապրուստը հայթայթելու և թէ թուրքաց ի գործ

դրած անտանելի կեղեքումներէ ազատ մնալու համար: Վ. Պօլսոյ մէջ կիսնայ Հնչակեան շրջանին մէջ: Ըստ բաւական շփուելով Հնչակեաններու հետ միեւնոյն մտածումներն կսկսին զինքն ալ տանջել, որով իր մէջ կը ծնի հայ ժողովրդի փրկութեան նուիրական գործի՝ մասնակցելու գաղափարը: Այդ օրէն նա կը վճռէ ամեն ինչ զոհել՝ հանգստութիւն, դրամ ու միջև կսկ կեանքը՝ իւր սիրած գաղափարի իրագործման համար: Ինչպէս կը տեսնուի իւր կենսագրութեան յետագայ մասերէն՝ Նազարէթ գիտցած է գործագրել այդ վճիռն այնպիսի զոհողութիւններու գնով, որոնք պիտի ծառայեն ընդմիշտ փառ պահելու իւր յիշատակը զինք ճանցողներու սրտին մէջ: Զը մոռնալք ըսել որ Նազարէթի իմացական կարողութեան մակարդակը բաւական բարձրացաւ շնորհիւ այն զարգացեալ ու լուրջ անձերու, որոնց հետ նա մշտական յարաբերութեան մէջ կը գտնուէր:

Ճիշտնայնորէն գտնելով այս երիտասարդին մէջ այնպիսի բարեմասնութիւններ ու յատկութիւններ, որոնք յեղափոխականի մը բարոյական ոյժը կը կազմեն, անդամ կը գրէ վայն իր նորակազմ՝ խումբին, բան մը որ Նազարէթին եռանդը կրկնապատկելու կը ծառայէ: Նա անմիջապէս կը ձեռնարկէ նորանոր խումբեր կազմելու, որոնք իրեն նման անձնուրաց ու աշխիւ երիտասարդներէ կը բաղկանային: Նազարէթ կանոնաւորապէս կը հրահանգէր իւր տրամադրութեան ներքե գլխաւոր խումբերը և անոնց յեղափոխական քարոզներ կը կարդար: Իւր խումբերու անդամներէն անդադար գանգատներ կը լսէր թէ ինչո՞ւ շարժում մը չեն կազմակերպեր Պօլսոյ մէջ: Բոլորն ալ անզուսպ փափագ մը ունէին կռուոյ դաշտն իջնել ու ցոյց տալ թէ հայն ալ գիտէ ի պահանջել հարկին զինու զորութեամբ պաշտպանել իւր իրաւունքները:

Պաւս-Գալուսի 90-ի Հնչակեան առաջին Յոյցը վերջնականապէս որոշուած ու կազմակերպուած էր: Յուլիս 15-ին Նազարէթ իւր զինեալ խումբերով կը հասնի Մայր-Եկեղեցի նոյն օրուան շարժման մաս՝ ակցելու համար: Նազարէթ ուրիշ մի քանի հերոսներու հետ, առաջնակարգ ու նշանաւոր դեր կը կատարէ Յոյցին մէջ: Ի միջի այլոց կը սպաննէ Զավուշ մը, տասնապետ մը ու զինուոր մը: Աւերջապէս ձերբակալուելով ոստիկանութեան դուռը կը տարուի, ուր բաւական կը չարաբեն զինք: Շարքաբնութեան միջոցին բաւական յանգուգն ու համարձակ պատասխաններ կուտայ: Գատարանը կը դատապարտէ զինք 15 տարուան բերդարգելութեան Միտիլիի մէջ:

Բանտին մէջ ալ Նազարէթ համարատ չը մնար: Միշտ կը քաջալերէ ու կը խրախուսէ իւր հայ ընկերներն և թիւրք բանտարկեալներուն հետ օր ի բուն կը վիճաբանի: Իւր մեծերուն սիրտը շահելով՝ կը յաջողէ հեռաւոր տեղեր գտնուող իւր ընկերներուն հետ յարաբերութեան հաստատել: Այսու ամենայնիւ բանտի միօրինակ կեանքն անտանելի կը դառնայ իրեն համար, ուստի կըսկսի խորհիլ այն միջոցներուն վրայ, որոնց շնորհիւ պիտի կրնար ինքզինքն այդ դժուրքէն ազատել: Ամեն օր նոր-նոր ծրարելներ կը յղանար, սակայն շատ շուտ կը նշմարէր որ ատենք բոլորն ալ անկարելիութեան սահմանէ դուրս չէին ելեր: Այս մը տածուած զինք այնքան կը յուզէր, որ օր մը համարձակեցաւ իւր այդ դիտաւորութիւնը յայտնել տեղւոյն մի քանի օտար ազգեցիկ անձաց: Ի սկզբան անոք ընդգիմացան. սակայն վերջը՝ Նազարէթի յաճախակի խնդ-

րանաց վրայ կը խոստանան նաւով մը զինք փախցունելու միջոց մը գտնել, եթէ յաջողի բանտէն ելել: Այս խոստման վրայ Նազարէթ կը քաջալերուի եւ վերստին իւր յոյսերը կարծմանաւ, այնպէս որ վերջապէս կորոշէ յանգուզն փոխ մը ընել, որմէ կախում ունէր իւր ազատութեան կամ վերջնական կորստեան սարսափելի խնդիրը:

Անձրեւոտ գիշեր մը, երբ բանտին բոլոր պահապաններն օդի սաստկութենէն պատսպարուելու համար իրենց խորթները առանձնացած էին եւ բնաւ ուշադրութիւն չէին դարձներ բանտին վրայ, Նազարէթ՝ հետը առնելով իւր մի հայ եւ մի յոյն ընկերները, գաղտնաբար, ոլոր մոլոր ճանապարհներով կը քիտի բանտէն հեռանալ: Երբեքն ալ ահապէն զժողովութիւններ կը կրկնէ պարիսպներէն անցնելու համար, սակայն վերջապէս կը յաջողին: Միայն կը մնար իրենց նաւով մը օտար երկիր անցնիլ: Առաւօտուն բանտապահները իմանալով Նազարէթին եւ իւր երկու ընկերներու փախուստը, ամիջապէս ամեն կողմ հեռագիրներ կուտան ու ամբողջ Միտիլին տակն ու վրայ կընեն: Տեղւոյն բոլոր հայոց տունները եւ ծովու վրայ գտնուող շոգենաւերը մանրազնին կերպով կը խուզարկեն, բայց հարկաւ ապարդիւն: Նազարէթ եւ իր երկու ընկերները տեղւոյն հայ պանդուխտներուն շնորհիւ այնպիսի տեղ մը կը պահուին, ուր կառավարութիւնը՝ հակառակ իր ըրած խուզարկութեանց՝ չը կրնար գտնել զանոնք: Վերջիջեալ յայտնի անձերը հակառակ իրենց խոստման չեն փախցունել վախճալով որ մի գուցէ խնդիրը երեւան գալով իրենց որ եւ է վնաս մը հասնի: Ուստի Նազարէթ եւ իւր ընկերները կը ստիպուին 25 օր պահուած տեղերին մնալ: Բարեբաղդաբար կը յաջողին Շիրակ գողին հասնիլ եւ անկէց Աթէնք, ուր կը հանդիպին իւր մի քանի շնչակեան հին ընկերներուն:

ՆԱԶԱՐԵԹԻ ՄԱՆՔ:

95-Հոկտեմբեր ամսին յատուկ կարգադրութեամբ շնչակեան մէկ ասպատակային խմբի հետ Նազարէթը անցաւ սահմանը գնալու Վան: Հոկտ. 26-էր, երբ հասան Մասիս գիւղի եւ գաւառի Աղարէն գիւղը: Այստեղից գիշերով պիտի մեկնէին, սակայն Աղարէնի եւ Բօղազ-Քէտասանի մի քանի գիւղացիներ թախանձանօր խնդրեցին մի քանի օր խմբով մնալ այդտեղ: «Որ չը մնաք, ասում էին նրանք, մօտ օրերուս քիւրդերը պիտի յարձակվեն մեզ վրայ»: Այդ լսելով, Նազարէթը յանձն առաւ գնալ Բօղազ-Քէտասան կազմակերպութիւն մտցնելու, հրացաններ կարգի բերելու եւ շրջակայքը ուսումնասիրելու ռազմագիտական տեսակէտից: Նա իր հետ առաւ Տ.ին եւ Աղարէն գիւղացի Ստեփան անուն մէկ ուրիշ անձի: Նազարէթը ձի է նստում եւ իր երկու ընկերներով մեկնում է գէպի Բօղազ-Քէտասան: Երեկոյեան ժամը հինգն էր. նա խոստանում է 2-3 ժամից վերադառնալ: Աղարէնից Բօղազ-Քէտասան երեք քառորդ ժամ է: Հասնելով Բօղազ-Քէտասան գիւղի առջև Ստեփանն այդ երկուսին թողնում է, իսկ ինքը գնում գիւղը տեղ պատրաստելու: Երկու ընկերներին ճանապարհին յանկարծ հանդիպում են 15 զապթիաներ, որոնք տեսնելով զրանց զէնքերը, պահանջում են անձնատուր լինել: Երկու ընկերներն իբրեւ պատասխան հրացան են արձակում: Գնդակները սխուժում են կարկտի պէս թափվել: Հրացանի ձայնից դուրս են ելնում նաեւ 30 զապթիաներ, որոնք այդ միջոցին Բօղազ-Քէտասան գիւղն էին եկած զէնք խուզարկելու նպատակով:

Ժամը 6-էր: Գնդակների ձայնից օդը թնդում էր: Այդ ժամանակ Աղարէնում մնացած խումբը գուշակում է, որ իրանց ընկերներին զԺառանգութիւն է պատահել: Նրանք դուրս են գալիս ամբողջ խմբով եւ անցնում գէպի Բօղազ-Քէտասան: Մի մղոն դեռ չանցած գնդակների ձայնը յանկարծ դադարում է: Գիւղի դիմացի բլուրը բարձրանալով, երկու մարդ են ուղարկում գիւղ լուր բերելու, որոնք դառնալով պատմում են, թէ Նազարէթը սպանված է, իսկ Տ.ին վերաւորված: Զապթիաներից վերաւորվում են երկուսը, մէկի վերքը մահացու, որ եւ մեռնում է Վանում: Անգութները Նազարէթի անշնչացած դիակի վրայ տեղացրնում են անթիւ գնդակներ եւ հրացանի հարուածներ: Կատարելով իրանց վերջնական բարբարոսութիւնները այդ նահատակի վրայ, բերում են գիւղը, միւս օրը փոխադրում են քաղաք եւ յանձնում Վանայ առաջնորդարանին, որը եւ այդ ազգային քաջ նահատակի մարմինը հանդիսաւոր թաղումով ամփոփում է Հայկական կոչված գերեզմանատան հողում՝ խուռն բազմութեան ներկայութեան:

Ինչպէս զապթիաներն իրանք պատմում են, երկուսն էլ քաջաբար կուռում էին. Նազարէթը չորս գնդակ ընդունած դեռ շարունակում էր մաքառել. իսկ երբ զապթիաները մօտենում են մահամերձ վերաւորին, վերջինս մերկացնում է իր փոքրիկ դաշոյնը, բայց արգէն ուշ էր... Տ.ին իր սրունքից թէեւ երկու գնդակով զարնված՝ յաջողում է փախչել եւ զապթիաները որքան էլ հետապնդում են նրան, բայց անհնար է լինում ձեռք անցնել: Նրա վերքերն այժմ լաւանալու վրայ են եւ քիչ քիչ կարող կը լինի նորից նուիրել ժողովրդային սիրած գործին:

Փառաւոր են Նազարէթի պէս անձնուրաց ու անվեհեր նահատակների անունները, ինչպէս եւ արդիւնաւոր են այն սերմերը, որ նրանք ցանեցին ժողովրդային խաւերում եւ ցօղեցին իրանց սուրբ արիւնով:

Ս Պ Ա Ն Ո Ւ Թ Ե Ա Ն Փ Ո Ր Ձ

Ը. ԱՐՓԻԱՐԵԱՆԻ ՎՐԵՑ.

«Հայրենիք» 27 Դեկտ. 95. Թ. համարում կարդում եւք հետեւեալը. —

«Երկուշաբթի իրիկուն, ժամը 2-ին մօտ, Արփիար Էֆէնտի Արփիարեան «Հայրենիք» խմբագրատնէ մեկնելով իր տունը կերթար Բանկալթի, երբ Թաքսիմի Զօրանցիին առջին հասնելուն, մարդ մը, որ ետեւէն կուգար, մէկ ծուրը Արփիար Էֆէնտիի ուսին վրայ կը դնէ եւ միւսովը դաշոյն մը կուղղէ անոր կուրծքին: Արփիարեան Էֆէնտիի ետ դառնալով կը փորձէ ինքզինքը ոճրագործին ծուրէն ազատել. այդ միջոցին երեք հարուած կըստանայ մինչ իր նովանոցով անոր գլխուն կը զարնէր:

Այս մարտնչումը կատարուած ատեն, դիմացէն զինուորներ կը հասնին, եւ Արփիար Էֆէնտի «Բան մը չի կայ» ըսելով կուղեւորի շիտակ իր տունը, իսկ ոճրագործը դէպի Թաքսիմ վազելով աներևոյթ կըլլայ:

«Հարուածին երկուքը սրտին ուղղուած էին, բայց վրիպելով բազուկին վերի կողմին հանդիպելու, իսկ երրորդը տրուած է աջ ծոցին տակը: Իր բազմաթիւ բարեկամները ուրախութեամբ պիտի լսեն թէ կեսնըր վտանգէ բոլորովն գնորդ է: Յոյս ունենք թէ վերքերը մէկ քանի օրէն կապալանին:

Այս մարտապանական փորձին շարժանքի մեզի զաղտնի կը մնայ: Իրաւ է թէ, վերջերս ստացանք նամակներ, որոնցով հրաւիրուած էինք, մահուան սպանաւորի ներքեւ, ալ եւս չը հրատարակել Պաշտօնական Զեկուցումները, բայց որովհետեւ Արփիար Էֆէնտի «Հայրենիք» մէջ խմբագիր մըն է միայն եւ տաճիկերէնի ալ բոլորովն անտեղեակ խմբագիր, որովհետեւ միւս կողմ ալ այդ զեկուցումները թիւրք թերթերու մէջ տպուկէ, հայ թերթերու մէջ թարգմանուկէ ետքը, 24 ժամ յետոյ «Հայրենիք» մէջ կը հրատարակուին լոկ անոր պատճառով եւ տընօրէնին պնտասխանատուութեան տակ, տեղի կայ գործին այս հանգամանքներէն հետեւցնել թէ նոյն այն մարդիկը որոնք, մեզի անձամբ շահերուն մէջ, իրենք գերեզման փառաւոր նկատուով «Հայրենիք» գոյութեամբ, ասկէ առաջ մեծ խորհրդաւորութեամբ տնէ տուն, խանէ խան անգիտակից պատանիներ պտտողցին Արփիար Էֆէնտիին վրայ տակաւի զրպարտութիւններ քննելով

և «Հայրենիք» մի կարգադրում պատուիրելով, այս անգամ ալ մէկ քա-
նով քանի մը նպատակ մէկանց իրագործելու փափաքով, յա-
ջողեր էին խնդր մարդու մը ձեռքը գէտը մը դնել իրեն կար-
ծեցնել տալով թէ «օգտակար ոճիւր մը գործած պիտի ըլլայ Ար-
փիարեան էֆէնտին մոնցներով»:
«Երկուշաբթի գեշեր, Տր. Մախոխեան, Զօհրապ եւ Էլմաս-
եան վերադարձան վերջերս կապեցին եւ երէկ առաւու ճիւղն-
ընդ գտան լաւ վիճակի մէջ»:
«Ամեն կողմէ բարեկամներ տունը կը փութան, որոնց ա-
ռաջներէն մին հոգս Բերայի բարոյիչ Տ. Ներսէս վրդ. Խա-
րախմաննը»:

Մենք ամբողջովին առաջ բերինք այստեղ այդ
գեղարդը և հայ յեղափոխական ասպարէզում մինչև
օրս նմանը չեղած դէպքի նկարագրութիւնը, արտատը-
պելով դա «Հայրենիքից»: Վ. Պօլսից մեզ հասած յա-
ջորդական տեղեկութիւններէց ապացուցւում է, որ «Դ»
զրուելի սպանութեան փորձը գործադրվել է «Հայ
Յեղափ. Կաշակցութիւն» անուն կողմ խմբի կողմից:
Այդ քայլը խտտապէս դատաւարտելի է ամեն տեսա-
կէտից: Պ. Արփիար Արփիարեանը հայ հասարակու-
թեան մէջ յայտնի անձնաւորութիւն է: Նրա հասարա-
կական գործունէութիւնը և նրա դիրքը մեր գրակա-
նութեան ու մամուլի մէջ աչքի են ընկնում և երբէք
այնպէս չեն եղել, որ անմեղութեան կերպով իսկ Ար-
փիարեանն արժանացած լինէր իրան յեղափոխա-
կան կոչող մի խմբակի անգործ գաշտի հարուածին:
Իր այդ քայլով այդ խմբակի իրան կատարելապէս ան-
արժան դարձրեց յեղափոխական ազիւ անուն, որը
գործածելու համար ոչ մի բարոյական իրաւունք չու-
նի, քանի որ ցածագաւ մինչև մի պարզ ոճրագործի
աստիճանը: Այդպիսի մի ստոր քայլ կը սպանէ ոչ
թէ այն անձին, որի դէմ ուղղված է գաշտը, այլ
այն խմբակին, որ եղբայրասպան ձեռքով գործում է այդ
գաշտը: Այսինքն ձեռք գաշտը թշնամութեամբ համար-
իսկ եթէ կարողութիւն չունէր այն խրելու թշնամու
կողմ, այն ժամանակ կտրեցէք այդ զէնքը, որ աւե-
լի լաւ կը լինէր եթէ մնար ժանկոտած: Ամօթ դգա-
ցէք ձեռք այն կայենական արարքից, որ եղբայրասպա-
նութեան ոճրի կնիքն է անջնջելի կերպով գրոշմում
ձեռք սևախորհուրդ ճակատին:

Յ. Գ. Մարտելում լոյս տեսնող փալատ թերթը,
որ «Արմենիա» է կոչվում, իր վերջին թերթից մէկում
շտապում է Հնչակեաններին վերագրել վերոյիշած ըս-
պանութեան փորձը: Մենք հրաւիրում ենք այդ թեր-
թին իր մօտակայ համարներից մէկում բացարձակա-
պէս հերքել այդ ստոր զրպարտութիւնը: Հակառակ
դէպքում այդ թերթի խմբագրութեանը նկատում ենք
պատասխանատու:

ՀԱՅ «ՅԵՂԱՓՈԽԱԿԱՆ» ԹԵՐԹԵՐԻ ՀԱՍՅԵԻՆ.

Դէհ, մէկ տեսնեք, ով մեր երգիւնալ չարակամ-
նէր. ինչ է պատահել. ինչ էք աղմուկ հանել. հօ-
ուրուկանների աշխարհում չէք, ինչն են պետք
ձեր այդ բոլոր աչքակապութիւնները: Բայց մենք հաս-
կանում ենք այդ կոկոնցները, որ Զէյթունի հրաշա-
լի ապստամբութեան առիթով դուք բարձրացրել էք
Հնչակեան Կուսակցութեան դէմ: Ճիշդ է, որ ձեր
այդ աղմկի նպատակն է հայ հասարակութեան կարծի-
քը մոլորել ու շեղել, և ձեր ի՞նչ փայլել եթէ դրա-
նից Զէյթունի գործը փնտսվէ, բաւական է որ դուք
կը ջանաք յագեցնել ձեր ռիւր Հնչակեանների դէմ:
Սակայն հաւատացէք, որ ձեր աղմուկով դուք միայն
ձեզ էք խաբում ու հաւատացնում, որ Հնչակեան-
ները իբր ոչ մի կապ չունեն Զէյթունի ապստա-

մբութեան հետ: Այդ միայն ձեզ համար հարկաւ ա-
ւելի քաղցր է, թէ և քաջ գիտէք, որ ձեր ասածը
սուտ է: Սկսած թիւրք կոստամբութիւնից ամբողջ աշ-
խարհ գիտէ, որ Զէյթունի ապստամբութիւնը նախա-
ձեռնվել, կազմակերպվել ու նախագծվել է Հնչակեան
Կուսակցութեան ձեռքով և միմիայն յրա յիշմական
միջոցներով. որ հէնց այն րոպէին, երբ դուք կոկոնում
էք մեր դէմ, Զէյթունի Հնչակեան գնդերը Հնչակ-
եան Ապահանքի, Միջհանքի, Հրաշեանքի և այլ
բազմաթիւ առաքելային առաջնորդութեան ներքոյ
հերոսական յաղթանակներ են տանում... Դուք էլ գի-
տէք այդ, ինչպէս անմօնքը, բայց ցաւը նրանումն է,
որ ճշմարտութիւնը իստատականելու ոչ սովոր է ք և ոչ
սիրող: Դա ձեր բարոյական ոյժից շատ վեր է: Ի հար-
կէ եթէ այդ խոստովանութիւնն անէք, չէ որ յոյն իսկ
ձեր լնթերցողների աչքին շատ թուր ու անշան կե-
րեալք Հնչակեան Կուսակցութեան դիմաց: Սակայն որ-
քան էլ դա հակառակ լինի ձեր մեծամտութեան, իրա-
կանութիւն է այդ և դրա հետ պետք է հաշտվէք, ե-
թէ չէք ուզում բոլորովին ծիծաղելի դառնալ... Ան-
կեղծ կերպով խորհուրդ ենք տալիս ձեզ մտածել զը-
րա վրայ... մեր ձեր բարին ենք ուզում, որովհետեւ
իմացէք, որ եթէ վաղը որ և է գեղարդ պատահարով
Զէյթունը յաղթվեց, այն ժամանակ տեսէք, թէ այդ
առիթով որքան ազատ ասպարէզ կը բացվէ ձեզ հա-
մար հայհոյելու Հնչակեանների: Բայց այդ անել կա-
րողանալու համար պետք է այժմից խոստովանվէք, որ
Զէյթունի ապստամբութիւնը Հնչակեանների գործն է...
Ըն, ծաղրածուններ... Բայց եթէ սիրում էք ծիծաղելի
կոկոնցները և անուղիչ ինքնաշարժ ուղղում էք զայն
բիւ մնալ ձեր այդ բնական գերին, — որը վերջ ի վեր-
ջոյ, յիրաւի, այնքան սաղ է գալիս ձեզ, — այն ժա-
մանակ առողջ կոկորդ ենք մաղթում ձեզ, որպէսզի
շարունակէք կոկոնալ մեր դէմ... Կանխապէս ձեզ ե-
րաշխաւորում ենք, որ այդ բանը մեզ բոլորովին չի վըր-
դիվի և անուշադիր կը մնայ մեր կողմից... Դուք հա-
մարձակ կերպով շարունակեցէք ձեր այդ գործը...
Զէ որ ուրիշ գործ չունէք արդէ... Իսկ մերք... մենք
էլ կը շարունակենք մեր գործը. Հնչակեան և Յեղա-
փոխութեան զրօշակի արդէն պարզած ազատ Զէյթու-
նի գաղաթիւն մեր կը շարունակենք կուել ու նորա-
նոր յաղթութիւններ տանել յանուն հայութեան ա-
զատութեան...

Իւրիւ աջողութիւն թէ մեզ և թէ... ձեզ:

Ա.

ՅԵՏՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ.

Չանուպան երկրների հայ գաղթականութիւն-
ների մէջ առաջացած լինելով թիւրքիմացութիւն-
ներ, սրանով շտապում ենք յայտարարել, որ
Հնչակեան Կուսակցութիւնն Պարիզում գոյութիւն
ունեցող հայկական այլ և այլ ընկերութիւնների
կամ խմբերի հետ ոչ մի ներքին կապ չունի:

Յօդուածներ, թղթագութիւններ, տեղեկութիւններ
և դրամ ու մանգատ ուղարկել հետեւեալ հասցեով.—
M. Beniard. — 22, Ormiston Road, Shepherd's Bush.
London W. [Angleterre].